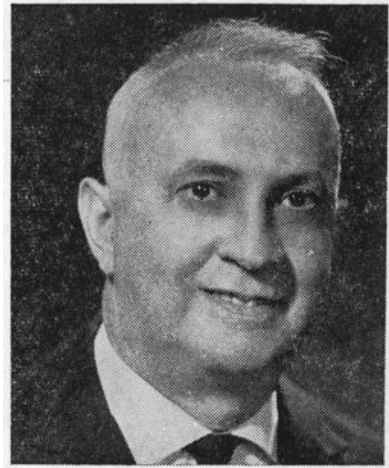

אברהם הגורנייגריין / בווארשה של יחיאל הופר

יחיאל הופר

אה בהקמת ההגנה העצמית בעיירה (בספֿר ר' של פרימן) לבין דודיה נפח, נציג בע" לי המלאכה הפשוטים (בספרו של אוליצקי), או ר' תנחום, נציגם של החסידים בווארשה (בספרו של הופר). כולם נציגים לגיטימיים של אותו עולם יהודי שהיה ואיננו; כולם כאחד מהווים את החוליה החסרה בהכרת הרציפות ההיסטורית של דור הצעירים בישׂר אאל, שחונך על שלילת הגלות ומתוך כך איבד גם את הרגשת ההשתייכות אל הדור רות שחוללהו.

וכשם שמחלוקות אידאולוגיות, שחצו את היהדות ופילגוה בעבר, עברו מן העולם (לא בלי להעמיד מחלוקות חדשות), כך גם הפולמוס ספרות יידיש — ספרות עברית, נהפך לאנאכרוניסטי בימינו והולך ומפנה מקומו לתהליך של הפרייה הודית. שכן לא רק סופרי יידיש, החיים עמנו כיום, מת־ בשמים מן החיים העבריים בארץ, אלא אף היוצרים העבריים, שהידיש זרה להם, סר־ פם להתבשם מניחוח העממיות היהודית הע־ שויה להעשיר את עולמם ואת יצירתם, כא־ שר אברים אברים יושתלו בעזרת אמני התרגום היפה בגופה של היצירה העברית. ככל שתשתכלל אמנות התרגום כן יפחתו סימני הדחיה. דומה, כי עבודתו של דב טון במעשה התרגום של „חצר בפוקודנה“ יכולה לשמש דוגמה טובה לכך.

ניים מספריו של מספר יידי, שנטל על עצמו להחיות את וארשה היהודית של־ עבר, תוך מתן פורקן ליצר הסיפורי שבו, ניתנו לו לקורא בלבוש עברי לאחרונה. כונתנו ל„חצר בפוקודנה“ ול„ר' תנחום“ מאת יחיאל הופר*. יצירות אלה, המהות חלק ממפעל גדול ומקיף של הסופר, מצטר־ פות אל שורת הכתבים, מקור ותרגום, שענ־ יינם הווי החיים של יהדות מזרח אירופה — עיקר בניינה ומניינה של היהדות לפני מל־ חמת־העולם השניה. די לציין יצירות כגון „1919“ לאברהם פרימן ו„דודיה נפח“ לא־ ליצקי, שדאו אור בשנה האחרונה, השייכות לאותו נושא בו אנו דנים, כדי לרמוז על ההיקף והעומק של אותם מחצבי ישראל — חיי היהודים בחלק זה של העולם — המצ־ פים עדיין לגואלם ולתרגומם.

עתה, כאשר נוצרה פרספקטיבה של זמן ומקום, שוב אין הדעת נתונה להבדלים ול־ ייחוד, שחצו בשעתו בין גיבורים כסלומון סטופאשקובר, שאהבת ישראל שבו התבט־

* חצר בפוקודנה, מאת יחיאל הופר, תירגם מיידיש והקדים מבוא דב טון. הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, 1968; ר' תנחום, מאת יחיאל הופר, תרגם בידי אליהו פורת ז"ל חיים פלג, הובא לדפוס בידי אדיש, הוצאת עם עובד, הספריה לעם, תל־אביב, 1968.

חשבונו של הצורר, שכילה שלישי מעמ' נז, היה להעביר מעל פני האדמה כל זכר לעם ישראל. חשבונו שלנו הוא לזכור ולא לשכוח. זהו החשבון הקולקטיבי. אולם הקורא כפרט מעוניין, בראש וראשונה, בספרות טובה. במקרה שלפנינו חברו יחד נושא חשוב וכתובה משובחת.

ההשתקעות בעולם זכרונות הילדות, ההת' רפקות על כל זכרן חוויה, הנאמנות וה' דיוק בפרטים המרכיבים את התמונה — כל אלה מצטרפים לקול מחאה חרישית, ההולך וסוחף וגואה. הקול הזה כאילו אר' מר: זכותי להתקיים כפי שאני, בכל תנאי ובכל מצב. על אפם ועל המתם של תנאים היסטוריים, סדרי חברה ומשטר, תהפוכות ומתפיכות. זכותי להתקיים. זאת הקריאה ללא סימניקריאה, העולה מקריאת כל יצי' רה טובה. הופר משקע בכל דמות, אותה הוא מעלה, בין שהיא דמותו של גיבור ראשי בסיפור־המעשה הנדון — ״בחצר בפוקרנה״ יש מחרוזת של סיפורי־מעשה רבים — ובין שהיא צדדית, את מלוא תשומת־הלב. כאילו אין בעולם באותה שעה אלא אותה דמות בלבד. אם חנן האל את הגיבורה המסימת במתת היופי, חושש המ' חבר שלא להפסיד קורטוב של יופי בעת התיאור. ואם קלסתר פניו של הגיבור יצא מתחת יד הבורא מכוער, הרי גם תו אחד מן הכיעור לא יאבד בעת התיאור. מאטווי סוליק הכעור ואניא סוליק היפה. — שני בני־אדם, שני עולמות. מסביב גועש רועש העולם. מלחמות. גויים מול יהודים. עשירים מול עניים. תהיסטוריה בעצם התרחשותה. אך בני־אדם כפרטים מוסיפים להיאבק על זכות ייחודם. לכל אחד מהם אין אלא חיו החד־פעמיים. סוליק ה״ליטאווק״ לא נשאל קודם בואו לעולם לאילו הורים מבקש הוא להיוולד, בן איזה עם ייצא לעולם, לתוך איזה מעמד כלכלי יושלך. בשיניים ובציר' פורניים מטפס ומעפיל הנער קצרה־ראייה מעורר־למשרת בחנות אריגים בווארשה עד למנהל־חשבונות, ממלווה־בריבית עד לנותן־אשראי בהיקף עצום לפירמות נכבדות. וכ' גודל העלייה כן גדולה הירידה. הופר המ' ספר עוקב בעינו החדה אחר כל שלב מן השלבים. נשימה אפית לו; לא אצה לו הד' רד. כדרך שהוא נוהג בסוליק כך הוא נר' הג באניא.

חירותו לתוך עולמם של הגיבורים הבוג' רים, העמדת הרקע, תיאור פרטי ההווי —

נסיונות להעמיד בספרות את העולם הי' הודי הישן במורח־אירופה נעשו אמנם גם בעבר, ולא בלי הצלחה. אולם בעבר עמד אולי הסופר רק בפני התחושה, שעולם זה שרוי בתהליך של שקיעה, אך עדיין הוא קיים, בעוד שסופרי דורנו נתונים תחת הרר' שם של השואה, שעקרה אותו עולם משור' שיו והשאירה תחתיו תילים של חורבות וזכרונות בלבד. ידיעה אכזרית זאת אי' אפשר שלא תיתן את אותותיה בסופר וב' קורא כאחד.

הכל יכולים אנשים רשעים ליטול מן הא' דם: את רכושו, את מעמדו, את כבודו ואף את גופו. אך כל עוד חי האדם, אי אתה יכול ליטול ממנו את חויותיו ואת זכרונות עברו. היוצר היהודי, ששרד יחידי מבני משפחתו ולעתים אף בודד מקהילתו, נושא עמו לא דק את זכר עולמו הפרטי האישי, אלא אף את מורשת הכלל, בתוכו צמח וג' דל בשחר ימיו. וככל שגדול כשרונו האמ' נותי ועשיר עולמו הפנימי, כן רחב ועמוק גם המיטען הקולקטיבי, אותו הוא נושא לאורך השנים הארוכות והמרות. אולם נחוץ כוח נפשי עליון ומשמעת אמנותית כבירה, כדי להעמיד מחדש עולם זה, על גליו ונ' טפיו, אורותיו וצלליו בלי לכרוע תחת הנ' טל של תודעת החורבן.

יחיאל הופר איננו מעלים כלל בספריו את המתח הנפשי המושקע במעשה יצירותיו: ״אין זה ממנהגו של סופר, שיספר להם לקוראיו על גודל היגיעה, ששיקע בפועלו״ — אומר הוא ברמו בהקדמה, ״אל הקורא״, המובאת בפתח הספר ״חצר בפוקרנה״. ״הסופר אינו מגיש להם לקוראיו חשבון עמלו. אין לו אפילו זכות פעוטה לכך. החש' בון (בלא חשבון) שבין הסופר הקורא הוא אחר לחלוטין״ (עמ' 28).

ואכן, אחר לגמרי ״החשבון״. יצירה טר' בה חיה לה חיים אוטונומיים משלה, בשעה שהיא יוצאת מרשותו של היוצר לרשות הקוראים. זכו, מעשירה היא את עולמם ומפעילה את כוחות הנפש שלהם; לא זכו, משתקעת היא ואובדת לגביהם בלי להטביע רישום בהווייתם הרוחנית. אמנם, מבקש הסופר, מדעת או שלא מדעת, להוות כוח פועל בחיי הדור. יש לו ״מגמה״, אך אם סופר הוא, אין לו דרך אחרת אלא להעמיד סיפור־מעשה, לרקום עלילה; באלה הוא נבחן בראש וראשונה, ולא בכוננות הגלר' יות או הסמויות.

עם המכוער, הרומאנטי עם הריאליסטי; מל-חמתו של היחיד כנגד כוחות העולים עליו; הבינוניות מול הנשגב הנאצל — עניינים שתוקפם נצחי, ומשך קיומם כמשך קיום האדם עלי אדמות, נמשכים ועולים בהרהורי ליבו של הקורא, היודע להבין פשרם של דברים מתוך סיפורם. זכה הופר וספרו מצא לו מתרגם הראוי לו, והקורא העברי עשוי להתעשר בחוויה עמוקה.

ממין אחר הוא הספר „ר' תנחום". הלה נזכר שמו בין הדמויות המצויות בבית אבא ביצירה הקודמת. אך למלוא ההארה זוכה הוא ביצירה הנושאת את שמו. יש מידה מסוימת של אי-צדק בדיון על „ר' תנחום" בהקשר אחד עם „חצד בפוקורנה". לכן לא אייחד את דיבורי על אודותיה, אלא מבחתי נה אחת, היא נוגעת לאספקט יהודי מסוים ביצירתו של הופר.

ספרותנו עברה כיברת דרך לא מעטה מאז הועלה בה לראשונה הגיבור החסידי. כוונתנו לרומאן הסאטירי „מגלה טמירין" לפרל. מאז ידע החסיד, כגיבור ספרותי, על יות וירידות. היתה התקופה המכונה „ניאר חסידית", שחזרה וגילתה מתוך נוסטלגיה עושר עולמה של החסידות, וקיימת נהייה מחודשת בימינו אחר עיבודים מודרניים בספרות ובתיאטרון של הווי חסידי. יחיאל הופר תורם את חלקו בסיפוק דרישת הקהל לסיפורים על הווי החסידים בדרך משלו. ר' תנחום שלו הוא בעת ובעונה אחת חלק מעולם זכרונותיו מבית אבא וגיבור בפני עצמו. לא עולם אחד בלבד לו, אלא כמה וכמה עולמות. בסיסם — הכאן והעכר שיו, אך אלה אינם נחשבים, כידוע, בעיני אדם מישראל אלא כלבוש חיצון בלבד. וכי כל שהם מציקים לאדם, הוא מתעטף יותר ויותר במעילו השחור והכבד, העוטפו בימי קרה כבימי חמה.

אל הכאן והעכשו שייכת גם האשה. לעור-לם האשה העבריה כשרה היא. זכה אדם הריהי עזר; לא זכה, כנגדו. נתקיימה בגיבורנו מחציתה השניה של האימרה. אמנם ולדות הרבה העמידה לו לגיבורנו, שבעה במספר. אך לקורטוב של נחת לא זכה בחייו לא ממנה ולא מהם. ביתו של אדם — אשתו. ודווקא לבית משלו לא זכה ר' תנחום בימים, בהם היה זה עיקר תשוקתו בחייו. רק לאחר שפרש מן האשה (לכלל מתן גט לא הגיעו הדברים) ניפנה לעולמו האמיתי.

מאזנים את דרך הראייה של „האני-המספר", שהיה בעת ההתרחשויות ילד, ילד, שכל עולמו מצטמצם בתחומי „החצר". בתר-כה הוא גדל ובה הוא קולט את ראשית נסיונו בחיים. והעימות בין עולם הילד, הר-גיש אמנם לתגובות הסביבה, אך תמים מכדי לתת לאירועים פירוש ראציונלי, לבין עולם של גדולים, אכזרי, אלים, שרירותי — עימות זה הוא שמעשיר את שני העולמות כאחד, מרכז את מהלומות הגורל הניתכות על ראשי בני-האדם, מעניק קו של תום וחי-סד לתהליכים חסרי התחשבות ברגשי אנוש, מעורר בת-שוק בשעה שהלב מת-כווץ מאימה ומוזועה.

נוכחותו של „האני-המספר", הידע ומי-בין, נתחמת לפרולוג ולאפילוג היצירה. כך ב„ר' תנחום" וכמעט כך ב„חצר בפוקורנה". כיוון שהמספר נכנס לכבשונה של ההווה, בה הוא מטפל, הריהו נסחף לתוכה בלא שיוור. היא ורק היא עומדת לנגד עיניו. בקצב איטי ומדוד, מעשה כתיבה ריאליסטית, ניגש הוא להקמת רחוב פוקורנה. כל בית וחדות ומגרש, כל עסק מעסקי עונות-השנה, כל טיפוס האדם המאכלסים את הר-חוב, משורטטים בדקדוק ובפירוט. מראות וקולות וריחות, טעמים ותחושות — כל אלה ניתנים ביד נדיבה. מזמן לזמן מתמשך ויוצא גיבור מסוים מתוך הכלל ומוצג על הבמה ברגע מרגעי חייו המכריעים. הוא ועולמו ואלו שמצטלבים בדרך חייו. מילא הגיבור שליחותו, מייד הוא נעלם אל הרקע האחורי של הבמה, בין על-מנת לשוב ול-הציג עצמו ומעשיו ובין על-מנת שלא לשוב עוד, לא אל במת-החזיון ולא אל ארץ-החי-יים. אגב כך משתלבים אירועים מסעירים מחיי הילד. הטיול הראשון אל מעבר לת-חומי החצר, הביקור הראשון בראינוע, ושוב פרשיות בחיי בני אדם, אשר בדרך זו או אחרת נוגעות אל חיי הבית והמשפחה וה-חצר.

רק לאחר שמשתקע הקורא יפה-יפה בס-בך שתי-וערב של ארג ההווה הלוקאלית, מתגבר והולך הקצב עד הפכו לזרם שוטף של אירועים רצופים, שבמרכזם סיפור-תה-פוכות על משפחת סוליק, זו אשר אל הח-צר הגיעה רק בשלבי הירידה האחרונים. לפ-נינו לא רומאן מרתק בלבד, החושף גורלות בני-אדם על רקע תקופה ומקום, אלא יציר-רה הנושאת מיטען של סמלים בעלי הש-לכה אוניברסלית. זיווגם של הפכים, היפה

קרים. ר' תנחום נולד יהודי ואיננו מסוגל להבין כיצד יכול אדם שנולד יהודי לא לשמור על הגחלת שנמסרה לו לפיקדון. ברגע מסוים, לאחר שנואש מלתקן את בניו, נכנסת ללבו מחשבה לשאת לו אשה אחרת ולהקים דור חדש של יהודים נאמנים. ר' תנחום, האביון, "התלוש", הבטלן, אשר מעולם לא היה לו בעצם בית משלו, איננו דואג אלא לבית-ישראל, לכלל-ישי-ראל, ליהדות על-אומות.

ר' תנחום ידע הרבה אסונות בחייו, אך לא האסונות והכשלונות האישיים עלולים היו לשבור את רוחו. אדרבא, כאשר פרש מאשתו והתנכר ליצרים האנושיים שחילחלו בו, רק אז ירדה עליו כעין רוח קונדסות. עניין נאה מצא לו לענות בו, להתלה בר' ישראל יענקל ולהגיע עמו ל"דין-תורה". בעבור מה? בעבור זוג מגפיים חדשים. לדין-תורה לא קרא לא את חותנו, שגזל ממנו את הבסיס לקיומו, ולא את אשתו, שמנעה עצמה ממנו. אך בעבור מגפיים עמד לדין תורה (אגב, פרשה זו הינה אחד משיאי ההומור ביצירה). הוא הדין בפרשת מעצרו של ר' תנחום בעקבות התגרות בשוטר הגויי. הכל ציפו, כי לאחר צאתו מבילוי של לילה במחבוש, ייצא אליהם אדם שבור ומדוכדך, ששוב לא יזקוף ראשו לעולם. קרה בדיק הפיכו של דבר. ר' תנחום יצא מוכך ממחיצתם של רוצחים ופושעים. הוא למד לפתע מה תפקידם של הגויים בעולמו היהודי של הקדוש-ברוך-הוא. עתה נתייהדו בעיניו גם הגויים. ותחת אשר יעשה הכל כדי להימנע מכאן ואי-לד מלהיתקל בשוטר גויי כלשהו, החל לחיך אל השוטר הניציב בדרך מבית-המרחץ. ר' תנחום הוא כלי מלא יהדות. לא יהדות של בתי-אולפנא, של "שקאלעס" רחמנא-ליצלן, אלא יהדות שנקנית בדם, כפי שר' זלמן מנסחה:

הרי הדת היא לגבי יהודים דם, דם-התמצית של כל יהודי. הרי ילד יהודי, משבא לעולם — כבר יש בו האמונה הקדושה בבווא-עולם והר-גשה שעליו לעבוד אותו, את הבורא, בכל גפי שו ובכל מאורו. את הילד היהודי מלמדים להתפלל לא כדי שיתפלל, שהוא דבר פשוט ומובן מאליו, אלא שידע מתי להתפלל שדדית, מתי מנחה ומתי מעדיב. ילד יהודי, משתגיע למצוות, אין ללמדו שעליו להניח תפילין, אלא כיצד יניחם. ילד יהודי נושא בלבו, בנשמתו, את כל חר"ג מצוות, אלא שיש ללמדו כיצד לקיים

גם בעסקי פרנסה לא עשה גיבורנו חיל. ראשית השבר בדמי הנדוניה, שירדו לטמיון עקב מעשה "שותפות", שעשה עמו חותנו נו בייצור דבש מלאכותי. מן הדבש לא יצאו אלא מרורות ועלבונות (לדין תורה לא קרא ר' תנחום את חותנו ובכלל, לא נהג להרעיש עולמות על דברים שבחומר). גם על דרך השדכנות והמלמדות לא היתה תפירתו, ואלמלא היה יוצא ובא בבתי נגידים חסידיים, שם הוטלו עליו שליחויות וסרסורויות קטנות, גם מעט הטרף שהביא לפי האשה והטף כדי לקיימם בחיים לא היה עולה בידו להביא. קיצורו של דבר, לא יוצלח ובטלן גמור, שפל ועלוב בבית ולא איש-חיל כלל בעולם-המעשה היה ר' תנחום כל ימי חייו עלי ארמות. איש אחר די היה בקב של צרות מעין אלו שנתברך גיבורנו בהן, כדי לעשותו בעל מרה-שחורה ולהעבירו על דעתו. לא כן ר' תנחום, זה הגיבור הפיקארסקי היהודי, נוסח חסידי אלכסיסנדר שבוארשה העיר. רק לאחר שמעמיך דנו המחבר על חדלון-האישים הגמור של גיבורו בכל הנוגע לכאן ולעכשיו, מתחיל הוא לצייר גדולתו של ר' תנחום.

אמנם גם ב"שטיבל" החסידי אליו הוא מתמלט, ניכרים לפעמים בר' תנחום אותות המצוקה, אך היא איננה אלא זמנית. עיקר חייתו מן היהדות כפי שהוא חש אותה. "חש" אמרנו, ולא דווקא מבין או חוקר. כאן אני רואה את עיקר תרומתו של ספר זה ודומיו לבני דורנו. לגבי רבים מאתנו, בעיקר בני הדור שגדל בארץ, לא היתה היות הדות מחוררת כל צרכה. נוצר בליבנו דימוי מסוים של היהודי התיסטורי ושל "היהודי הגלותי", אך הרגשת השתייכות למדת היות היהודית לא נקנתה מתוך מה שלמדנו. אדרבא, הזרות והניכור צמחו מדעת או שלא מדעת. היחס האמביואלנטי לקרבנות השואה, מחד גיסא, ושואטי-הנפש מכפיה דתית, מאידך גיסא, משקפים את אזלת-ידו של החינוך-ליהדות הממוסד. הסוגיה שבית הדין הגבוה לצדק הועמד בפניה בשנה העשרים ואחת למדינת ישראל לאמור: "מי הוא יהודי?" — רק מעמידה שאלה זו מחדש לפני הזרקורים, אך השאלה איננה חדשה והיא קיימת שנים רבות.

יחיאל הופר איננו אלא משיח לפי תומו. עיקר כוחו בהרצאת סיפור-מעשה. אך סיפור-המעשה בר' תנחום חושף את שאלת הקיום היהודי יותר מהרבה פלפולים ומח-

וון שיוצאת היא מעומק הלב, עתידה היא להיכנס לתוך הלב. לפיכך בדי לי כי ספריו של יחיאל הופר, המיתרגמים והולכים לעבר דית עם שאר כתבים של סופרי יידיש, אי-גם תולדה של אופנה חולפת, המגלה עניין פולקלוריסטי בהווי החיים של אבותינו, אלא פרי תחושה עמוקה של שיבה אל היהדות; נסיון לחשל את החוליה החסרה ול-נפץ את חומת הניכור והזרות.

את המצוות, כדי שתהיינה בידו מושלמות ככל האפשר. ואתה רוצה לומר לי, שברגשים אלה ילמדו כל זאת לילדי ישראל באסכולות? (עמ' 135).

שאלת-רמיהתו של ר' זלמן, שכוונה אל ר' תנחום, מההדת באזנינו. היא המעמידה את הקודא של היום אל מול פני השאלה הנוקבת: מאין אני ולאן אני הולך? ומכי-

זרבבל גלעד

יְרֵקוּת

לוי רֵאתה אִמֶּךָ
 אַת אור השֶׁלֶג עַל
 עוֹרֶךָ וְחֶדְוֹתֶיךָ
 הָאור בְּאַבְרֵיךָ,
 וְדאי הֵיטָה אוֹחוֹת
 בְּיַדְךָ כְּיוֹצֵאת בְּמַחֹל
 וְשׂוֹאֵלֹת:
 -כֶּכֶר נִבְטוּ הַשָּׂדוֹת?
 וּבָרַק יְרוֹק מְצִינֵיךָ
 פּוֹלֵחַ לְבָבִי -
 עוֹזוּהֵר וְרִנָּה
 כְּמִיתֵר הַמְזוּמֵר
 בְּפִסְכֵיךָ.

וְאֵי יוֹשֵׁב מִן הַצַּד
 כְּאוֹתוֹ נֵעַר בְּשָׂדֵה
 הַרְחֹק,
 וְרוֹאֵה אֵיךְ מִתּוֹךְ
 הַטְּרָשִׁים עוֹלֵה
 קְנֵה-הַסֶּכֶר.

עין-חרוד